

Revisiting the Provenance of Fish-Motif Pottery from the Honolulu Museum of Art Based on Comparative Analysis with Kashan Productions^{*}

Zahra Saberiyani Najafabadi

MA in Islamic Art, Pottery, and Ceramic, Faculty of Architecture and Art, University of Kashan, Kashan, Iran. (Corresponding Author) Email: Zahra.saberian1993@yahoo.com

Abbas Akbari

Associate Professor, Department of Advanced Art Studies, Faculty of Architecture and Art, University of Kashan, Kashan, Iran. Email: abbas_a_uk@yahoo.com

Received: 03/11/2025

Accepted: 01/02/2026

Abstract

The precise provenance of some Iranian pottery vessels decorated with fish motifs, which have been preserved in various museum collections, remains uncertain. Nevertheless, a comparative examination of the stylistic characteristics of these objects against known examples from different regions can provide a basis for proposing a hypothesis concerning the probable center of the production of these pottery vessels. This study examines four pottery objects decorated with fish motifs in the Honolulu Museum of Art: one underglaze-painted dish and three lusterware tiles. The data were collected through library research and reliable sources, and the objects were analyzed using a comparative approach based on formal characteristics, manufacturing techniques, glaze types, and stylistic indicators, including the fish motif, composition, and the methods of executing the decoration in order to provide a deeper understanding of the probable provenance of these objects. In this process, the selected examples were compared with Kashan pottery productions from the same period so that their similarities and differences could be clearly identified. The results indicated that these objects, in terms of the aforementioned characteristics, showed considerable similarities with Kashan's ceramic productions. Accordingly, the hypothesis that they originated from Kashan workshops was proposed. This comparative analysis, by reducing the existing uncertainties concerning the provenance of these objects, enables a more precise and scholarly understanding of them.

Keywords: pottery provenance, comparative analysis, Kashan pottery, fish motif, Honolulu Museum of Art

^{*} . This article is derived from Zahra Saberiyani Najafabadi's Master dissertation, entitled "The Variety of Fish Motif Drawing on Kashan's Pottery from the Sixth Century up to the Late Ninth Century A.H", conducted under the supervision of Abbas Akbari (the second author), at the Faculty of Architecture and Art, University of Kashan, Kashan, Iran.

Extended Abstract

Introduction

In the study of Islamic pottery in Iran, determining the production centers of ceramics with unspecified origins holds significant importance. During the medieval Islamic centuries, major production centers—such as Ray, Kashan, Saveh, and Sultanabad—each possessed distinct characteristics in their pottery output. However, a number of prominent ceramic samples, attributed broadly to “Iran,” are housed in museums worldwide, with their precise production centers remaining vague. This research focuses on four ceramic pieces from the Honolulu Museum of Art: one underglaze-painted bowl and three luster-decorated tiles, all adorned with fish motifs and dating back to the 13th and 14th centuries CE. The selection of these pieces was based on the presence of the fish motif and the possibility of comparing them with similar works of documented attribution. The primary objective of this study is to answer the question: to which Iranian pottery production center do the selected ceramic pieces in the Honolulu Museum of Art belong?

Research Method

In this research, data were gathered through library studies. The artifacts under examination consisted of four ceramic pieces housed in the Honolulu Museum of Art, which lacked precise provenance information. Due to limited access to the museum’s official database, recourse was made to the sole available source, *Wikimedia Commons*. To facilitate comparative analysis, the researchers collected images and documentation of these pieces, along with similar artifacts of documented attribution from reputable collections and museums. The analyses were conducted with a descriptive and comparative approach, using the “fish motif” as the primary focus for comparison. Based on this, the studied samples were assessed against the works of documented attribution in terms of the execution of the fish motif and other accompanying designs. Furthermore, the period of creation, decorative techniques (including underglaze or overglaze), and glaze colors of these samples were also evaluated within the framework of the analysis. As a direct access to the artifacts for instrumental analysis or archaeological examination was not feasible, a comparative stylistic analysis was employed as the primary method for evaluating the samples.

Research Findings

The research findings indicated that the underglaze-painted bowl from the Honolulu Museum of Art (Row 1, Table) with its turquoise glaze and black motifs, attributed solely to “Iran,” showed a distinct similarity in the composition of its central area to two similar pieces attributed to Kashan. Furthermore, the form of the fish depicted on this vessel (Honolulu Museum) exhibited greater curvature compared to definitive similar Kashani examples. Considering the approximate contemporaneity of their production (13th century CE), the underglaze technique, glaze color, and central decorative elements, the likelihood that this bowl being manufactured in Kashan workshops was strengthened. Additionally, the luster-decorated tile (Row 2, Table) in the Honolulu Museum, despite some differences in the fish motif compared to a similar Kashani piece, shared a significant resemblance due to the presence of two spotted hares amidst the floral patterns, with another tile explicitly identified as being from Kashan. This commonality in forms and decorative elements increased the probability of the Honolulu Museum tile being produced in Kashan workshops.

Continuing this analysis, the fish motif on the second luster-decorated tile (Row 3, Table) from the Honolulu Museum displayed a remarkable likeness to two luster-decorated tiles attributed to Kashan. The direction of the fish's movement (left to right), the use of curved lines, and the distinctive eye ornamentation (a series of dots and a spiral) in all three tiles supported the hypothesis that this piece was produced in Kashan. Finally, the third luster-decorated tile (Row 4, Table) from the Honolulu Museum also showed a notable similarity to a comparable tile made in Kashan, in terms of the arrangement of visual elements—including a floral motif with branches ending in animal heads and a partial depiction of a fish in a pool with spiral-like mouth and eye features. These similarities rendered the attribution of this tile to Kashan workshops plausible.

Current Location	Common Characteristics	Production Center of Comparable Objects	Date Range	Details of the Fish Motif in Comparable Objects	Images of Comparable Objects	Details of the Fish Motif on the Object Preserved at the Honolulu Museum of Art	Image of the Object Preserved at the Honolulu Museum of Art	Row
The Metropolitan Museum of Art, Accession No. 20.120.32 (<i>The Metropolitan Museum of Art, n.d.</i>)	Central Decoration Decorative Technique Date of Production Pottery Form	Kashan	13th century CE					1
The Metropolitan Museum of Art, Accession No. 20.120.43 (<i>The Metropolitan Museum of Art, n.d.</i>)	Central Decoration Decorative Technique Date of Production Pottery Form	Kashan	13th century CE					
The British Museum, Accession No. G.232.1-2 (<i>The British Museum, n.d.</i>)	Spotted Rabbit Motifs and Floral Motifs Decorative Technique Pottery Form	Kashan	13th century CE					2
The Louvre Museum, Accession No. OA6319/15 (<i>Musée du Louvre, n.d.</i>)	Fish Motif Decorative Technique Pottery Form	Kashan	13th century CE					3
The Metropolitan Museum of Art, Accession No. 1971.235.4 (<i>The Metropolitan Museum of Art, n.d.</i>)	Fish Motif Decorative Technique	Kashan	13th century CE					

The Metropolitan Museum of Art, Accession No. 41.165.11 (The Metropolitan Museum of Art, n.d.)	Fish and Floral Motifs Decorative Technique Pottery Form	Kashan	13th-14th centuries CE					4
---	--	--------	------------------------	---	---	--	---	---

Conclusion

The studies conducted in this research has indicated that the fish motif is one of the significant decorative elements in Kashan pottery, with ponds containing fish being a distinguishing feature of these ceramics. Given the prevalence of this motif and the considerable resemblance of the decorations on the four investigated artifacts (comprising one underglaze-painted bowl and three luster-decorated tiles) to known Kashani examples from the same period (13th and 14th centuries CE), these works have been aligned with Kashan pottery. Examination of the decorative style, design, and composition of the fish motifs and other elements revealed that all four pieces in the Honolulu Museum of Art shared significant similarities with comparable works produced in Kashan. Therefore, it can be inferred that these four artifacts were created by Kashani artists.

The authors believe that a meticulous examination of decorations and a comparative analysis of samples provide a reliable scientific method for identifying the production location of pottery pieces that lack archaeological findings or are inaccessible for instrumental analysis. This approach can also serve as a foundation for future studies aimed at analyzing ceramic artifacts from other centers in Iran.

دو فصل نامه علمی کاشان شناسی، بهار و تابستان ۱۴۰۴
دوره ۱۸، شماره ۱ (پیاپی ۳۴)، صفحات: ۱۵۹-۱۷۸
مقاله علمی ترویجی

بازخوانی خاستگاه سفالینه‌های مزین به نقش ماهی موزۀ هنر هونولولو بر پایه تحلیل تطبیقی با تولیدات کاشان*

زهرا صابریان نجف آبادی**

عباس اکبری***

چکیده

خاستگاه دقیق برخی سفالینه‌های ایرانی تزئین شده با نقش ماهی که امروزه در مجموعه‌های مختلف موزه‌ای نگهداری می‌شوند، هم‌چنان نامشخص است. با این حال، بررسی تطبیقی ویژگی‌های سبک‌شناختی این آثار با نمونه‌های شناخته شده از مناطق گوناگون می‌تواند مبنایی برای طرح فرضیه‌ای درخصوص مرکز احتمالی تولید این سفالینه‌ها فراهم آورد. در این پژوهش چهار نمونه سفالینه مزین به نقش ماهی موجود در موزۀ هنر هونولولو، یک بشقاب با تزئین زیرلعاب و سه کاشی زرین فام، بررسی شده است. داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و منابع معتبر گردآوری شد و تحلیل آثار بر پایه ویژگی‌های فرمی، تکنیک ساخت، نوع لعاب و شاخص‌های سبک‌شناختی، شامل نقش‌مایه ماهی، نحوه ترکیب‌بندی و شیوۀ اجرای تزئینات با اتخاذ رویکردی تطبیقی صورت پذیرفت تا زمینه درک عمیق‌تری از خاستگاه احتمالی این آثار فراهم شود. در این فرآیند نمونه‌های مورد بررسی با تولیدات کاشان در همان بازۀ زمانی مقایسه شدند تا وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها به روشنی نمایان گردد. نتایج نشان می‌دهد که این آثار از نظر شاخص‌های یادشده با تولیدات سفالگری کاشان هم‌سانی قابل توجهی دارند و براین اساس می‌توان فرضیه انتساب آن‌ها به کارگاه‌های کاشان را مطرح کرد. این تحلیل تطبیقی با کاهش ابهامات موجود پیرامون خاستگاه آثار، شناخت علمی و دقیق‌تر آن‌ها را امکان‌پذیر می‌کند.

کلیدواژه‌ها: خاستگاه سفالینه، تحلیل تطبیقی، سفال کاشان، نقش ماهی، موزۀ هنر هونولولو.

* مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول با عنوان «تنوع طراحی نقش ماهی بر سفالینه‌های کاشان قرون ششم تا پایان قرن نهم ه‍.ق» به راهنمایی نویسنده دوم است که در دانشکده معماری و هنر دانشگاه کاشان انجام پذیرفته است.

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد هنر اسلامی - سفال و سرامیک، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. (نویسنده مسئول)

Zahra.saberian1993@yahoo.com

*** دانشیار گروه مطالعات عالی هنر، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. abbas_a_uk@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۲

۱. مقدمه

تعیین مرکز تولید آثاری که خاستگاه مشخصی ندارند یکی از مسائل مهم پژوهشی در مطالعات سفال اسلامی ایران است. در قرون میانی اسلامی مراکزی چون ری، کاشان، ساوه و سلطان‌آباد هریک ویژگی‌های فنی و تزئینی متمایزی در تولید سفالینه‌ها پدید آوردند که امروزه مبنای مقایسه‌های سبک‌شناختی قرار می‌گیرد. با این حال، شماری از نمونه‌های موجود در مجموعه‌های موزه‌ای جهان تنها با انتساب کلی به ایران معرفی شده و محل دقیق تولید آن‌ها مشخص نشده است.

یکی از مراکز مذکور موزه هنر هونولولو در ایالات متحده آمریکا است که نگارندگان در این پژوهش چهار نمونه از سفالینه‌های محفوظ در این موزه شامل یک بشقاب با تزئین زیرلعابی و سه کاشی زرین‌فام مزین به نقش ماهی را مورد بررسی قرار داده‌اند. این نمونه‌ها به سبب مزین بودن به نقش ماهی و امکان مقایسه با نمونه‌های مشابه دارای انتساب مستند انتخاب شدند. تحلیل‌ها با بهره‌گیری از روش سبک‌شناسی تطبیقی انجام شد تا فرضیه‌ای درباره خاستگاه مکانی آثار ارائه شود.

براین اساس در تحلیل تطبیقی نمونه‌های مورد بررسی با آثار مشابه دارای انتساب مستند، نقش ماهی و دیگر نقوش به‌کاررفته بر سفالینه‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت. بازه زمانی ساخت و شیوه‌های تزئینی، اعم از زیرلعابی یا رولعابی و رنگ لعاب نمونه‌ها نیز در تحلیل لحاظ شد تا با نهایت دقت به این پرسش پاسخ داده شود که آثار سفالین منتخب موزه هنر هونولولو معرف کدام مرکز سفالگری ایران هستند.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش درباره سفالینه‌های دوران اسلامی ایران، به‌ویژه در زمینه تعیین خاستگاه آثار فاقد مشخصه‌های مکانی، یکی از مسائل بنیادین مطالعات تاریخ هنر اسلامی به‌شمار می‌رود. مطالعات کلاسیک تاریخ هنر اسلامی، به‌ویژه آثار آرتور اپهام پوپ (Arthur Upham Pope) در سال ۱۹۳۹ و پژوهش‌های اولیور واتسون (Oliver Watson)، با ارائه چارچوب‌های طبقه‌بندی فرمی و تزئینی، بنیان نظری مهمی برای شناسایی مراکز تولید سفالینه‌های ایرانی فراهم کرده‌اند، چارچوبی که در پژوهش‌های معاصر نیز مبنای تحلیل‌های تطبیقی محسوب می‌شود، از جمله در کتاب

سفال‌هایی از سرزمین‌های اسلامی (Ceramics from Islamic Lands) که به نظام‌مند کردن ویژگی‌های فنی و سبکی سفال اسلامی پرداخته است.

در پژوهش‌های فارسی‌زبان نیز تلاش‌هایی برای بازشناسی مراکز تولید سفالینه‌ها صورت گرفته است. حسینی و فرخ‌فر (۱۴۰۱) با بررسی ویژگی‌های فرمی و تزئینی سفالینه‌های زرین‌فام عصر صفوی، مهم‌ترین مراکز تولید در سده‌های دهم و یازدهم هجری را شناسایی کرده‌اند. نصری (۱۴۰۰) و نیز نصری و صالحی کاخکی (۱۳۹۹) با بهره‌گیری از رویکرد سبک‌شناسی تطبیقی، زمان و مکان تولید برخی نمونه‌های زرین‌فام را به کارگاه‌های کاشان نسبت داده‌اند. همچنین بهمنی، دادور و سامانیان (۱۳۹۶) نشان داده‌اند که مقایسه نظام‌مند با نمونه‌های دارای انتساب مستند می‌تواند در تعیین خاستگاه آثار فاقد اطلاعات باستان‌شناختی مؤثر باشد. با این حال، برخی پژوهش‌ها همچون مطالعه سیری و امیرحاج‌لو (۱۳۹۹) بیش‌تر بر محل کشف آثار تمرکز داشته، مسئله مکان تولید را به‌طور مستقیم دنبال نکرده‌اند.

در کنار این مطالعات، پژوهش‌های متعددی به بررسی نقش ماهی در هنر و سفالینه‌های اسلامی ایران پرداخته‌اند. جان‌نثاری و تقوی‌نژاد (۱۴۰۲) ساختارهای ترکیب‌بندی این نقش‌مایه را تحلیل کرده‌اند و اعظم‌زاده و همکاران (۱۴۰۰) سیر تحول تصویری آن را از منظر طراحی بررسی نموده‌اند. مطالعاتی با رویکرد معناشناسانه و نمادین نیز به تفسیر مفاهیم رمزی و عرفانی نقش ماهی پرداخته‌اند، از جمله پژوهش‌های موخواه و یوزباشی (۱۳۹۶)، دهقان و چیت‌سازیان (۱۳۹۴) و کاظم‌پور و شفایی (۱۳۹۷). با وجود این، تمرکز این تحقیقات عمدتاً بر جنبه‌های مفهومی، نمادین یا ترکیب‌بندی نقش‌مایه بوده و نقش ماهی کمتر به‌عنوان شاخصی سبک‌شناختی در تحلیل انتساب مکانی سفالینه‌ها مورد استفاده قرار گرفته است.

بررسی مطالعات پیشین نشان می‌دهد که تاکنون دو حوزه پژوهشی «خاستگاه سفالینه‌ها» و «مطالعه نقش ماهی» عمدتاً به‌صورت مستقل دنبال شده‌اند و پیوند روش‌مند میان آن‌ها شکل نگرفته است؛ از این‌رو، هنوز مشخص نیست که آیا ویژگی‌های تصویری و سبکی نقش ماهی می‌تواند به شناسایی مراکز تولید سفالینه‌ها یاری رساند یا خیر. پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بر چهار اثر سفالین مزین به نقش ماهی محفوظ در موزه هنر هونولولو، و با تحلیل سبک‌شناسی تطبیقی و مقایسه با نمونه‌های دارای انتساب مستند، این فرضیه را مورد ارزیابی قرار دهد و بدین ترتیب خلأ موجود در مطالعات پیشین را بررسی و رفع کند.

۳. روش پژوهش

در پژوهش پیش رو گردآوری داده‌ها با روش مطالعات کتابخانه‌ای انجام شد. نمونه‌های مورد بررسی شامل چهار اثر سفالین محفوظ در موزه هنر هونولولو هستند که اطلاعات دقیقی از خاستگاه آن‌ها در دست نیست. با توجه به محدودیت دسترسی به پایگاه رسمی موزه از تنها منبع موجود، یعنی Wikimedia Commons استفاده شد. برای امکان مقایسه و تحلیل تطبیقی، تصاویر و مستندات این نمونه‌ها و آثار مشابه دارای انتساب مستند از مجموعه‌ها و موزه‌های معتبر گردآوری شد. تحلیل‌ها با رویکرد توصیفی و تطبیقی انجام شد و «نقش ماهی» به عنوان معیار اصلی تطبیقی مورد توجه قرار گرفت. از آن‌جاکه دسترسی مستقیم به نمونه‌ها برای انجام آنالیزهای دستگاهی یا بررسی باستان‌شناختی امکان‌پذیر نبود، تحلیل سبک‌شناسی تطبیقی به عنوان روش اصلی برای ارزیابی نمونه‌ها انتخاب شد.

۴. معرفی نمونه‌ها و جامعه آماری

نمونه‌های مورد بررسی در این پژوهش سفالینه‌هایی مزین به نقش ماهی هستند که در قرون هفتم و هشتم هجری در ایران ساخته شده‌اند و هم‌اکنون در موزه هنر هونولولو نگهداری می‌شوند. به دلیل محدودیت دسترسی به تصاویر و مستندات آثار محفوظ در این موزه، نمونه‌های مورد مطالعه از میان آثار دسترس انتخاب شدند که یک کاسه با تزئین زیرلعابی (تصویر ۱) و سه کاشی زرین فام (تصاویر ۲ تا ۴) را شامل می‌شوند.

اولین نمونه کاسه‌ای منقوش است که نقش سیاه‌رنگ آن زیر پوشش لعاب رنگی نمایان شده است. این کاسه با تقسیم‌بندی چهارگانه در تصویر (۱) دیده می‌شود. در این ظرف دو خط متقاطع که در هر دو سوی خود به سه تک‌برگ ختم می‌شوند، فضای مرکزی را به چهار قسمت تقسیم کرده‌اند و در هر بخش یک ماهی قرار گرفته است. جهت حرکت این چهار ماهی به سوی نقطه تقاطع دو خط است. نقوش مذکور به وسیله چهار ماهی دیگر احاطه شده‌اند که پیرامون یک دایره فرضی در حال چرخش‌اند. ماهی‌های ترسیم‌شده بدون تزئین هستند و یک یا دو باله و دمی باریک دارند. هم‌چنین نقشی گیاهی متشکل از برگ‌های متراکم لبه درونی ظرف را پوشانده و نقش مرکزی را دربرگرفته است. هم‌نشینی نقش ماهی و نقوش گیاهی در این اثر ترکیبی متقارن پدید آورده است.

تصویر ۱: کاسه با نقوشی به رنگ سیاه زیر لعاب رنگی شفاف. ایران، قرن هفتم هجری، موزه هنر هونولولو. (Wikimedia

(commons, n.d

در ادامه بررسی نمونه‌های سفالین، پرداختن به کاشی‌های زرین‌فام ضرورتی ویژه می‌یابد؛ زیرا این آثار با پیچیدگی تکنیکی، تنوع رنگی و غنای بصری خود افق گسترده‌تری را برای تحلیل نقش‌پردازی و شیوه‌های ترکیب‌بندی در هنر این دوره فراهم می‌کنند.

استفاده هم‌زمان رنگ‌های لاجوردی و فیروزه‌ای زیرلعابی همراه با تزئین رولعابی زرین‌فام، از ویژگی‌های بصری قابل مشاهده در نمونه‌های کاشی بررسی‌شده در این پژوهش است. کاشی نشان‌داده‌شده در تصویر (۲) با نقش دو خرگوش خال‌دار تزئین شده است که پشت به یک‌دیگر قرار گرفته و با چرخش سر به سوی هم نگریسته‌اند. این نقوش در میان تزئینات گیاهی جای گرفته‌اند. در بخش پائینی این کاشی برکه‌آبی ترسیم شده است که نقش یک ماهی با جهت حرکت از چپ به راست در آن مشاهده می‌شود. پیکره این ماهی بدون باله است و با نقاط و خطوطی زینت یافته، نقطه‌ای که با یک خط ترکیب شده، چشم ماهی و سایر خطوط جزئیات بدن آن را مشخص می‌کنند. تصویر مرکزی نیز با یک نوار کتیبه احاطه شده است.

تصویر ۲: کاشی زرین‌فام ستاره‌ای شکل، ایران، اواخر قرن هفتم یا اوایل قرن هشتم هجری، موزه هنر هونولولو. (Honolulu

(Museum of Art, n.d

در تصویر (۳) کاشی با نقوش نوشتاری، گیاهی و حیوانی زینت یافته و تنها نقش حیوانی آن، یک ماهی شناور است که در پائین تصویر و درون برکه آب ترسیم شده است. طراحی این ماهی بدون باله با نقاط و خطوط انجام شده، خطی با انحنا بیش‌تر و اسپیرال‌شکل، نشانگر چشم و سایر خطوط و نقاط جزئیات پیکره آن را مشخص می‌کنند. جهت حرکت این ماهی از چپ به راست است.

تصویر ۳: کاشی زرین‌فام ستاره‌ای شکل، ایران، اواخر قرن هفتم یا اوایل قرن هشتم هجری، موزه هنر هونولولو. (Honolulu Museum of Art, n.d.)

کاشی زرین‌فام دیگری در موزه هنر هونولولو نگهداری می‌شود که مرکز تولید مشخص نیست. نقش‌مایه اصلی این کاشی، که در تصویر (۴) مشهود است، درختی است که شاخه‌های آن به سر حیوان منتهی شده است. این درخت بر برکه‌ای بنا شده که ماهی‌ای در آن شناور است. نقش ماهی درون برکه کامل نیست و تنها سر و بخشی از پیکره آن ترسیم شده است. جهت حرکت ماهی، که با نقطه و خط تزئین شده، از چپ به راست است. خط دارای منحنی نشانگر دهان، و خط اسپیرال‌شکل نشانگر چشم و محدوده سر ماهی است. یک ردیف خط و یک ردیف نقطه پیکره ماهی را زینت می‌بخشند. همانند دو کاشی دیگر، نقش‌های ترسیم‌شده در ستاره مرکزی این کاشی نیز با نوار کتیبه احاطه شده‌اند.

تصویر ۴: کاشی زرین‌فام ستاره‌ای شکل، ایران، اواخر قرن هفتم یا اوایل قرن هشتم هجری، موزه هنر هونولولو. (Honolulu Museum of Art, n.d.)

۵. مراکز تولید سفال در دوران میانه

چهار اثر انتخابی از موزه هنر هونولولو به دوره میانه اسلامی تعلق دارند؛ از این رو، برای تبیین بستر تاریخی این آثار، در این بخش مراکز تولید سفال در ایران دوره میانه بررسی می‌شود. در این دوره شهرهای ری، کاشان، سلطان‌آباد، سلطانیه و نیشابور از مراکز مهم سفالگری ایران بوده‌اند. پس از حمله مغول به جز ری سایر مراکز، تولید ظروف سفالین و کاشی‌های دوره سلجوقی را ادامه دادند (کامبخش‌فرد، ۱۳۸۶: ۴۷۱). ری که تا پیش از حمله مغول یکی از مراکز مهم سفالگری ایران محسوب می‌شد (تصویر ۵) دچار افول شدید شهری و تولیدی شد؛ به گونه‌ای که این‌اثیر از نابودی گسترده جمعیت آن شهر یاد می‌کند. براین اساس، تداوم فعالیت کارگاه‌های سفالگری به صورت سازمان‌یافته در این شهر بعید به نظر می‌رسد. از این رو، گمان می‌رود که با ویرانی شهر، سنت سفالینه‌سازی سبک ری نیز متوقف شده باشد (پوپ و اکرم‌ن، ۱۳۸۷، ج ۴: ۱۷۸۳ و ۱۷۸۴).

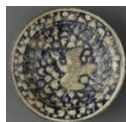
شهر کاشان مرکز دیگری است که در دوره مغول سفالگری و به ویژه کاشی‌سازی آن اعتبار فراوانی به دست آورد. «براساس گفته ابن‌اثیر در ۶۲۱ هجری مغولان شهر را ویران کرده و ساکنان آن را کشتار کردند» (همان: ۱۸۰۳). با وجود این، هنر در این دوران رونق تازه‌ای گرفت؛ از جمله محراب مسجد میدان کاشان که پیش از بازسازی خرابه‌های شهر ساخته شده است (نراقی، ۱۳۴۸: ۳۶۱). در کتاب سیری در هنر ایران اشاره شده که هرگز هیچ شهر دیگری در تولید و عرضه کاشی به پای کاشان نرسیده است (پوپ و اکرم‌ن، ۱۳۸۷، ج ۴: ۱۸۰۴) (تصویر ۶). «صنعت کاشی‌سازی کاشان که در همه جا مطلوب بود و خریدار داشت از حیث تنوع و ظرافت، آب‌ورنگ و نقش‌ونگار به نهایت امتیاز رسیده» (نراقی، ۱۳۴۸: ۳۶۱). از این رو می‌توان کاشان را مهم‌ترین مرکز ساخت سفالینه در دوره میانه ایران مرکزی دانست که آثار سفالین خود را به نقاط مختلف جهان اسلام صادر می‌کرده است.

شهر ساوه از دیگر مراکز سفالگری در دوران میانه است که همانند ری در سال ۶۲۱ هجری به دست مغولان سقوط کرد، با این حال اطلاعات دقیقی درباره میزان ویرانی و پیامدهای آن در دست نیست. نویسندگان آن روزگار اشاره مستقیمی به تولید سفال در ساوه نکرده‌اند، اما یافته‌های باستان‌شناسی سال‌های اخیر نشان می‌دهد که تولید سفال در این شهر در دوران میانه و پس از آن نیز تداوم داشته است (تصویر ۷). کشف کوره‌ها و وازده‌های سفالین در ساوه، وجود تولید محلی را تأیید می‌کند. سفالینه‌های منسوب به این مرکز عمدتاً ترکیبی از عناصر سبک‌های

ری و کاشان را نشان می‌دهند و چنین مینماید که پس از حمله مغول تأثیر سنت‌های سفالگری ری در آن‌ها پررنگ‌تر شده باشد (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷، ج. ۴: ۱۸۵۵).

سلطان‌آباد (اراک) نیز یکی دیگر از مراکز ساخت سفالینه در دوران میانه است. این مرکز دربردارنده کارگاه‌های بسیاری در قرن هفتم و هشتم هجری بوده است (تصویر ۸). این گونه به نظر می‌رسد که محوطه کنونی سلطان‌آباد در آن زمان وجود نداشته است و سفالینه‌های منسوب به سلطان‌آباد از شهرها و آبادی‌های اطراف آن به‌دست آمده‌اند. علت متروک شدن این کارگاه‌ها مشخص نیست، چراکه نمونه‌های کشف شده به زمان پس از حمله مغول مربوط هستند. همان گونه که ساوه وارث سنت‌های ری بود، سلطان‌آباد نیز گسترش سفال خود را در آغاز مدیون ارتباطش با کاشان بوده است (همان: ۱۸۶۰). زکی محمد حسن نیز اشاره می‌کند که میان آثار به‌دست آمده از سلطان‌آباد نمونه‌های زیادی یادآور سفال کاشان هستند، اما نمونه‌ای مشابه با سبک سفال ری در آن‌ها دیده نمی‌شود (حسن، ۱۳۶۶: ۲۱۸ - ۲۱۹).

کشف واژه‌های کوره در سلطانیه تولید محلی در این مرکز را اثبات کرده است. اگرچه سفالینه‌های سلطانیه ویژگی‌های خود و ماهیت جداگانه‌ای دارند اما در اصول وامدار سلطان‌آبادند (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷، ج. ۴: ۱۸۶۷). با این حال، زکی محمد حسن بر این باور است که سفال سلطانیه با سفالینه‌های تولیدشده در دیگر مراکز تفاوتی نداشته است (حسن، ۱۳۶۶: ۲۱۹). در متون تاریخی از دیگر مراکز هم‌چون نیشابور و تبریز نیز به‌عنوان مراکز ساخت سفال در دوران میانه یاد شده است که به نظر می‌رسد این مراکز از درجه اهمیت کمتری برخوردار بوده‌اند. برای شناسایی مرکز تولید نمونه‌های مورد بررسی در این پژوهش پس از تجزیه و تحلیل نقوش این آثار بر روی نقش ماهی متمرکز شدیم. بررسی‌ها نشان داد که نقش ماهی یکی از نقوش پرتکرار بر ظروف و کاشی‌های نقش‌پردازی شده کاشان است، از این رو با تطبیق این آثار با سفالینه‌های کاشان به تحلیل ارتباط، مشابهت‌ها و احتمال هم‌سانی مراکز تولید آن‌ها خواهیم پرداخت.

تصویر ۸: ظرف و جزئیات آن: سلطان‌آباد، قرن هشتم هجری، محفوظ در موزه لوور. (Museum of Louvre, n.d.)

تصویر ۷: کاسه و جزئیات آن: ساوه، قرن هفتم تا هشتم هجری، محفوظ در موزه فیتز ویلیام (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷، ج. ۹: ۶۹۴)

تصویر ۶: کاشی زرین‌فام ستاره‌ای شکل و جزئیات: کاشان، قرن ۷ یا ۸ ه، محفوظ در موزه متروپولیتن (The Metropolitan Museum of Art, n.d.)

تصویر ۵: کاسه مینایی و جزئیات آن: ری، قرن هفتم هجری، در مالکیت نظرآقا (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷، ج. ۹: ۶۶۸)

۶. سفال کاشان و تزئینات به‌کاررفته بر آن

از سفال کاشان در قرون هفتم و هشتم هجری منابع نوشتاری و تصویری متعددی برجای مانده که نشان‌دهنده اهمیت این مرکز سفالگری در آن دوره است. شهرت کاشان هم به سبب تولید کاشی و هم ساخت ظروف سفالین بوده است (کونل، ۱۳۸۶: ۹۰). از مهم‌ترین شواهد در این زمینه کشف نسخه‌ای خطی از *عرائس الجواهر و نفایس الاطایب* در استانبول است. مؤلف این اثر، ابوالقاسم عبدالله بن علی بن محمد بن ابی طاهر، از خاندان‌های سفالگر کاشان بود که در ساخت برخی برجسته‌ترین محراب‌های آن زمان نقش داشته‌اند. این کتاب که در سال ۷۰۰ هجری تألیف شده، اطلاعاتی درباره مواد اولیه سفالینه‌ها و شیوه‌های ساخت آن‌ها ارائه می‌دهد (حسن، ۱۳۸۸: ۱۷۵).

سفالگران کاشانی تنها به ساخت سفالینه بسنده نکرده، بلکه با بهره‌گیری از نقش‌ونگار، به آفرینش جلوه‌های زیبایی‌شناسانه بر سطح آثار پرداخته است. نقوش هندسی و انتزاعی به‌کاررفته بر این سفالینه‌ها بازتابی از باورها و ذوق هنری جامعه زمان خود به شمار می‌آیند. به‌نظر می‌رسد در بسیاری موارد سفالگر خود نقش‌پرداز آثار نیز بوده است و توجه او فراتر از کارکرد صرف اشیاء، معطوف به جنبه‌های زیباشناختی بوده است. این رویکرد موجب تنوع در تولیدات شد به‌گونه‌ای که امروزه بر اساس تزئینات و ویژگی‌های ساختاری بدنه می‌توان برخی سفالینه‌ها را به مراکز تولید مشخص نسبت داد.

تزئین سفالینه‌های کاشان همواره اهمیت ویژه‌ای داشته است و در دو دسته کلی نوشتاری و تصویری طبقه‌بندی می‌شود. تزئینات نوشتاری شامل آیات قرآن، دعا، اشعار، تاریخ ساخت، نام هنرمند یا سفارش‌دهنده است و تزئینات تصویری نقوش انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی را دربرمی‌گیرد. در میان این تزئینات نقوش انسانی و حیوانی نمود بیش‌تری یافته‌اند. نقوش حیوانی گاه به صورت تک‌پیکره و گاه در ترکیب با سایر نقوش دیده می‌شوند و شامل چهارپایان، پرندگان و آبزیان هستند. ماهی تنها آبرزی منقوش بر سفالینه‌هاست و از جمله کهن‌ترین نقوش به‌کاررفته در هنر سفالگری کاشان محسوب می‌شود.

نقش ماهی بر سفالینه‌های کاشان، اعم از کاشی‌ها و ظروف، به‌وفور دیده می‌شود، به‌طوری که یکی از ویژگی‌های خاص سفالینه‌های این شهر استفاده از برکه حاوی ماهی است که در پیش‌زمینه قرار دارد. غالباً این نقش بدون جزئیات به صورتی است که تنها به نشانه‌ای از آن بسنده شده است. (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷، ج. ۴: ۱۸۲۴). حضور حوض یا برکه دارای ماهی بر

ظروف و کاشی‌های ساخته‌شده در کاشان آن‌هم به وسعتی که بتوان از آن به‌عنوان یک ویژگی نام برد، خود می‌تواند گویای جایگاه و اهمیت این عنصر تزئینی در آراستن سفالینه‌های این شهر باشد.

هنرمندان کاشان به نقش‌پردازی بشقاب‌ها و کاسه‌های سفالین با برکه‌های حاوی ماهی و پرده‌های جمع‌شده بالای تصویر بسیار اهمیت می‌دادند (یزدانی، ۱۳۹۴: ۵۸). در اکثر تصاویری که زن و برکه وجود دارد نقش ماهی نیز مشاهده می‌شود. در این برکه‌ها یک یا چند ماهی در حال شنا هستند و زمانی که زن در تصویر حضور دارد به ماهی درون برکه خیره شده است. احتمالاً به پاس اهمیت آب برای مغولان این نقوش را در کنار یک‌دیگر آراسته‌اند (طالبی، ۱۳۹۵: ۵۱).

اگرچه برکه‌های دربردارنده ماهی به‌عنوان نقشی حائز اهمیت و قابل تأکید بر سفالینه‌های کاشان مشهود است، اما در گستره تزئینات سفالینه‌های این شهر نقش ماهی تنها به ماهیان موجود در برکه‌ها محدود نمی‌شود و گاه خود نیز به‌عنوان نقش اصلی زینت‌دهنده سفالینه‌ها ظاهر می‌شود. نقش‌اندازی ماهی با دو تکنیک تزئینی بر سفالینه‌های مورد بررسی رویت می‌شود: هم زیر لعاب رنگی شفاف و هم روی لعاب پخته‌شده ترسیم گردیده است.

۶-۱. سفالینه‌های کاشان با تزئین زیرلعابی

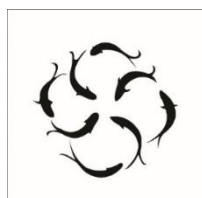
تزئینات زیرلعابی کاشان شامل سفالینه‌های منقوشی است که به صورت گلابه‌ای، آبی - سیاه و آبی - سفید آراسته شده‌اند. نقش‌ونگارهای این ظروف با دقت و نظم اجرا شده و نمایانگر مهارت سفالگران کاشان است. قدیمی‌ترین نمونه تاریخ‌گذاری‌شده سفال منقوش زیرلعابی متعلق به سال ۵۶۲ هجری / ۱۱۶۷ میلادی است. احتمالاً کاشان مرکز اصلی تولید این نوع سفال بوده است (گروبه، ۱۳۸۴: ۱۳۸).

در این تکنیک، ابتدا بدنه سفالین برای انجام فرایند پخت درون کوره قرار می‌گیرد. پس از آن با خط و نقش‌های متنوع تزئین، سپس با لعابی پوشانده می‌شود که باعث نگهداری و تثبیت رنگ‌ها می‌گردد و جلایی به سفالینه می‌بخشد. این لعاب شفاف می‌تواند رنگی یا بدون رنگ باشد. در نهایت سفالینه درون کوره حرارت می‌بیند. بررسی آثار موجود نشان می‌دهد که در اکثر موارد لعاب رنگی مورد استفاده فیروزه‌ای بوده است.

برای تزئین سفالینه‌های منقوش زیرلعابی از رنگ‌های مشکی، لاجوردی، فیروزه‌ای و سبز استفاده می‌شد. طرح و رنگ انتخاب‌شده در اکثر موارد به لعاب مورد استفاده بستگی داشت. گاهی هر سه رنگ مشکی، لاجوردی و فیروزه‌ای یا سبز، هم‌زمان زیر لعاب شفاف بی‌رنگ ظاهر می‌شدند، اما معمول‌تر این بود که دو رنگ مشکی و لاجوردی استفاده شوند. تزئینات زیر لعاب رنگی معمولاً تنها به رنگ مشکی محدود می‌شد، اما روی چند قطعه که با لعاب سبز فیروزه‌ای پوشانده شده‌اند، تزئینات به رنگ‌های مشکی و لاجوردی دیده می‌شوند. لازم به ذکر است که لعاب رنگی در بیش‌تر موارد فیروزه‌ای و به‌ندرت به رنگ لاجوردی بوده است (Fehervari, 1973: 94).

فضای درونی کاسه مورد بررسی در این پژوهش، مزین به نقوش سیاه‌رنگی است که با لعاب فیروزه‌ای رنگ پوشش داده شده است. موزه هنر هونولولو در انتساب محل ساخت این کاسه زیرلعابی تنها به جغرافیای ایران اشاره کرده است. فضای مرکزی درون این ظرف از نظر نوع ترکیب‌بندی شباهت بسیاری با دو کاسه متعلق به کاشان دارد. فرم ماهی‌های این سفالینه (تصویر ۹) همانندی قابل توجهی با نمونه موجود در ردیف ۱، جدول (۱) دارند، با این تفاوت که ماهی‌ها از انحنا بیش‌تری برخوردارند. با توجه به هم‌سانی بازه زمانی ساخت، تکنیک تزئین [زیرلعابی]، رنگ لعاب مورد استفاده و تزئینات بخش مرکزی این کاسه با دو نمونه متعلق به کاشان می‌توان احتمال داد که این کاسه نیز توسط هنرمندان کاشانی ساخته شده باشد.

تصویر ۹: جزئیات نقش ماهی در مرکز اثر محفوظ در موزه هنر هونولولو

جدول ۱: نمونه‌های مشابه با کاسه زیرلعابی محفوظ در موزه هنر هونولولو

ردیف	تصویر نمونه‌های مشابه با اثر	نقش‌پردازی ماهی	محدوده زمانی	مرکز تولید	وجوه مشترک	محل نگهداری

۱			قرن هفتم هجری	کاشان	تزئینات بخش مرکزی تکنیک تزئین محدوده زمانی ساخت فرم سفالینه	موزه متروپولیتن شماره دسترسی: 20.120.32 (The Metropolitan Museum of Art, n.d.)
۲			قرن هفتم هجری	کاشان	تزئینات بخش مرکزی تکنیک تزئین محدوده زمانی ساخت فرم سفالینه	موزه متروپولیتن شماره دسترسی: 20.120.43 (The Metropolitan Museum of Art, n.d.)

۶-۲. سفالینه‌های زرین‌فام کاشان

شیوه‌های اصلی تزئین رولعابی در سفال اسلامی ایران متعلق به دوران میانه به سه گروه کلی زرین‌فام، مینایی و لاجوردینه تقسیم می‌شود. در انتهای کتاب *عرايس الجواهر*، زرین‌فام با واژه «دوآتشه» و مینایی با نام «هفت‌رنگ» معرفی و شیوه ساخت آن‌ها بیان شده است (یزدانی، ۱۳۹۴: ۲۲-۲۳). در شیوه رولعابی، بدنه سرامیک پخته‌شده با لعاب پوشانده می‌شود و برای پخت درون کوره قرار می‌گیرد. پس از مراحل مذکور سفالینه، برحسب این که در کدام گروه از رولعابی‌ها قرار دارد، منقوش شده و دوباره درون کوره قرار می‌گیرد.

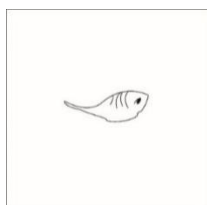
از معروف‌ترین سفالینه‌های شیوه رولعابی می‌توان به سفال‌های مینایی و زرین‌فام اشاره نمود. این دو تکنیک در دوران ایلخانی از اهمیتی خاص برخوردار بودند و به سبب داشتن بستری مناسب برای اجرای نقوش متنوع و متعدد جایگاهی ویژه به دست آوردند (طالبی، ۱۳۹۵: ۴۹). در ایران تولید سفالینه‌های زرین‌فام از قرون اولیه اسلامی آغاز شد و تا دوره قاجار ادامه داشت که مهم‌ترین دوره تولید این آثار بین قرون ششم تا هشتم هجری است. هرچند که روند تولید ظروف و کاشی‌های زرین‌فام در قرن هشتم کاهش یافت و حتی برای مدتی متوقف گردید (صدیقیان و حاج ناصری، ۱۳۹۹: ۳۲).

در این زمینه واتسون بر این باور است که سبک زرین‌فام در اواخر قرن ششم هجری به‌طور ناگهانی در ایران پدیدار شد و بهترین توجیه برای آن می‌تواند ورود سفالگران مصری باشد. شباهت‌های دقیق برخی آثار ایرانی و مصری وجود چنین ارتباطی را قویاً نشان می‌دهد. هم‌چنین استدلال او این است که از حدود سال‌های ۵۶۶ تا ۷۴۱ هجری / ۱۱۷۱-۱۳۴۶ میلادی، مرکز تولید سفال زرین‌فام ایرانی شهر کاشان بوده است (واتسون، ۱۳۸۲: ۱ و ۲۲). دو مرکز ساخت

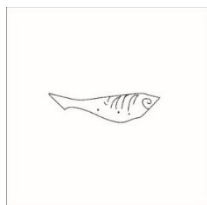
سفال زرین فام که بیش تر از مراکز دیگر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته‌اند، ری و کاشان هستند؛ باین حال، امروزه مشخص شده که اکثر زرین فام‌های منسوب به ری در اصل از تولیدات کاشان است (صدیقیان و حاج ناصری، ۱۳۹۹: ۳۵).

در ادامه سه نمونه کاشی مورد بررسی این پژوهش که مرکز ساخت آن‌ها نامشخص است با آثار مشابه تطبیق داده می‌شود. کاشی زرین فام تصویر (۲) محفوظ در موزه هنر هونولولو هرچند از نظر نقش ماهی منقوش بر آن (تصویر ۱۰) با نمونه ردیف ۱، جدول (۲) همسانی قابل توجهی ندارد، اما بر این اثر دو خرگوش خال دار نشسته در میان نقوش گیاهی نمایان است که شباهت بسیاری با کاشی دیگری دارد که مشخصاً ساخت کاشان است. استفاده از فرم‌ها و عناصر مشترک در تزئین این دو کاشی می‌تواند احتمال ساخت کاشی محفوظ در موزه هنر هونولولو توسط هنرمندان کاشانی را افزایش دهد.

تصویر ۱۰: جزئیات نقش ماهی بر کاشی تصویر ۲، محفوظ در موزه هنر هونولولو.

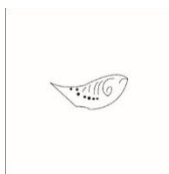
ماهی منقوش بر کاشی زرین فام تصویر (۳) محفوظ در موزه هنر هونولولو با دو نمونه کاشی زرین فام ردیف ۲ و ۳، جدول (۲) ساخته شده توسط هنرمندان کاشانی همانندی دارد (تصویر ۱۱). جهت حرکت ماهی در هر سه کاشی از چپ به راست است. پیکره ماهی‌ها با خطوط دارای انحنا، ردیف نقطه‌ها و اسپیرال نمایانگر چشم در محدوده سر مزین شده است که از جمله وجوه تشابه در نقش اندازی این ماهی‌هاست. بر این اساس می‌توان احتمال داد این کاشی نیز ساخت کاشان باشد.

تصویر ۱۱: جزئیات نقش ماهی بر کاشی تصویر ۳، محفوظ در موزه هنر هونولولو.

کاشی زرین فام تصویر (۴) محفوظ در موزه هنر هونولولو نیز از نظر نحوه آرایش عناصر بصری با کاشی ساخته شده در کاشان ردیف ۴، جدول (۲) مشابهت دارد. این تشابه را می‌توان

در نقش گیاهی به تصویر کشیده شده در هر دو کاشی مشاهده نمود که شاخه‌های گیاه به نقش سر حیوانات ختم می‌شود. افزون‌براین، نقش مایه ماهی درون برکه که به صورت ناقص ترسیم شده (تصویر ۱۲) در هر دو نمونه دارای خطی به نشان از دهان، اسپیرال مشخص‌کننده چشم، خطوط و ردیف نقطه‌های تزئین‌کننده پیکره است. تشابه و هم‌سانی تقریبی این دو کاشی احتمال ساخت کاشی محفوظ در موزه هنر هونولولو در کارگاه‌های کاشان را افزایش می‌دهد.

تصویر ۱۲: جزئیات نقش ماهی بر کاشی تصویر ۴، محفوظ در موزه هنر هونولولو.

جدول ۲: نمونه مشابه با کاشی‌های زرین‌فام محفوظ در موزه هنر هونولولو

ردیف	تصویر نمونه‌های مشابه با اثر	نقش‌پردازی ماهی	محدوده زمانی	مرکز تولید	وجوه مشترک	محل نگهداری
۱			قرن هفتم هجری	کاشان	نقش خرگوش‌های خال‌دار و نقوش گیاهی تکنیک تزئین فرم سفالینه	موزه بریتانیا، شماره دسترسی: G.232.1-2 (The British Museum, n.d.)
۲			قرن هفتم هجری	کاشان	نقش ماهی تکنیک تزئین فرم سفالینه	موزه لوور شماره دسترسی: OA6319/15 (Musée du Louvre, n.d.)
۳			قرن هفتم هجری	کاشان	نقش ماهی تکنیک تزئین فرم سفالینه	موزه متروپولیتن شماره دسترسی: 1971.235.4 (The Metropolitan Museum of Art, n.d.)
۴			قرن هفتم یا هشتم هجری	کاشان	نقش ماهی و نقش گیاهی تکنیک تزئین فرم سفالینه	موزه متروپولیتن، شماره دسترسی: 41.165.11 (The Metropolitan Museum of Art, n.d.)

۷. نتیجه گیری

ظروف سفالی و کاشی‌هایی از ایران در موزه هنر هونولولو حفاظت می‌شوند که مرکز ساخت آن‌ها نامعلوم است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که از این آثار چهار سفالینه مزین به نقش ماهی هستند: یک کاسه زیرلعابی با نقش ماهی به عنوان نقش‌مایه اصلی همراه با نقوش گیاهی در فضای مرکزی ظرف زیر لعاب فیروزه‌ای و سه کاشی زرین‌فام مزین به برکه حاوی ماهی، این آثار در قرون هفتم و هشتم هجری در ایران ساخته شده‌اند.

مطالعات انجام‌شده در این پژوهش نشان می‌دهد که نقش ماهی از نقوش حائز اهمیت در تزئینات سفالینه‌های کاشان است و برکه‌های حاوی ماهی یکی از ویژگی‌های شاخص این سفالینه‌ها محسوب می‌شوند. با توجه به فراوانی این نقش‌مایه و شباهت قابل توجه تزئینات چهار اثر مورد بررسی با نمونه‌های شناخته‌شده کاشان که در همان بازه زمانی (قرون هفتم و هشتم هجری) ساخته شده‌اند. این آثار با سفالینه‌های کاشان تطبیق داده شدند تا به پرسش پژوهش، مبنی بر این که آثار سفالین منتخب موزه هنر هونولولو معرف کدام مرکز سفالگری ایران هستند، پاسخ داده شود.

بررسی شیوه تزئین، طراحی و ترکیب‌بندی نقوش ماهی و دیگر عناصر نشان داد که هر چهار اثر موجود در موزه هنر هونولولو با آثار مشابه ساخته شده در کاشان هم‌سانی قابل توجهی دارند. بنابراین می‌توان احتمال داد که این چهار اثر توسط هنرمندان کاشانی خلق شده‌اند.

نگارندگان بر این باورند که بررسی دقیق تزئینات و تطبیق نمونه‌ها، روشی علمی و قابل اتکا برای شناسایی محل تولید سفالینه‌هایی است که دسترسی به آن‌ها برای آنالیزهای دستگاهی امکان‌پذیر نیست یا فاقد یافته‌های باستان‌شناسی هستند و می‌تواند مبنای مطالعات آینده برای تحلیل آثار سفالی سایر مراکز ایران نیز باشد.

سپاس‌گزاری

بدین وسیله از سرکار خانم انسیه‌سادات موسوی ویایه به پاس راهنمایی‌های ایشان در انتخاب موضوع و بازبینی متن پژوهش کمال تشکر و قدردانی را داریم.

منابع

- اعظم‌زاده، محمد، آزاد خان‌کندی، هانیه و الناز صباغ‌پور. (۱۴۰۰). *سیر تحول طراحی از طبیعت مطالعه‌ای بر نقش ماهی از دوران گذشته تا دوره قاجار*. تهران: انتشارات مارلیک.
- بهمنی، ساوه، دادور، ابوالقاسم و سامانیان، صمد. (۱۳۹۶). مکان‌یابی تولید سفال‌های دوران اسلامی گنجینه نارنجستان قوام شیراز با تطبیق نمونه‌های مشابه (نمونه موردی: ۱۰ سفال)، *فصل‌نامه علمی- پژوهشی نگره*، شماره ۴۳، ۳۱-۴۳.
- پوپ، آرتور و اکرم، فیلیس. (۱۳۸۷). *سیری در هنر ایران، از دوران پیش از تاریخ تا امروز*. جلد چهارم و نهم، مترجمان نجف دریابندری و دیگران. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- جان‌نثاری، فائزه، و بهاره تقوی‌نژاد. (۱۴۰۲). بررسی ساختار و ترکیب‌بندی نقش ماهی در سفال و کاشی‌های سده ششم تا چهاردهم هجری قمری در ایران، *نشریه رهپویه هنر/هنرهای تجسمی*، دوره ۶، شماره ۲، ۵-۵۵.
- حسن، زکی محمد. (۱۳۶۶). *تاریخ صنایع ایران*. ترجمه محمد علی خلیلی. تهران: اقبال.
- (۱۳۸۸). *هنر ایران در روزگار اسلامی*. ترجمه محمد ابراهیم اقلیدی، چاپ دوم. تهران: صدای معاصر.
- حسینی، سیدهاشم، و فرزانه فرخ‌فر. (۱۴۰۱). سفالینه زرین‌فام عصر صفوی: بازشناخت فرم، طرح و مراکز ساخت، *فصل‌نامه علمی نگره*، دوره ۱۷، شماره ۶۲، ۷۹-۹۵.
- دهقان، خاطره، و امیرحسین چیت‌سازیان. (۱۳۹۴). تفسیر نمادین نقش‌مایه ماهی در سفالینه‌های قرون ۶ و ۷ هجری ایران با نظری بر مثنوی مولانا، *فصل‌نامه نگارینه هنر اسلامی*، شماره ۵، ۷۴-۸۶.
- صدیقیان، حسین، و پانته‌آ حاج‌ناصری. (۱۳۹۹). سفال زرین‌فام قرون میانی اسلامی و مراکز تولیدی آن در ایران. *دوفصل‌نامه مطالعات باستان‌شناسی دوران اسلامی*، دوره ۱، شماره ۱، ۴۶-۶۱.
- طالبی، یعقوب. (۱۳۹۵). سفالینه‌های دوره ایلخانی بستری بر ظهور و بروز عناصر و فرهنگ مغول، *فصل‌نامه علمی تخصصی باستان‌شناسی ایران*، واحد شوشتر، ۴۰-۵۵.

کاظم پور، مهدی، و بهاره شفیعی. (۱۳۹۷). نشانه‌شناسی نقش ماهی با رویکرد عرفانی در سه نمونه از سفالینه‌های عصر معاصر (مطالعه موردی مند گناباد)، هنرهای صناعی/اسلامی، سال سوم، شماره ۱، ۵۳-۶۶.

کامبخش فرد، سیف‌الله. (۱۳۸۶). سفال و سفالگری در ایران: از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر. چاپ سوم. تهران: ققنوس.

کونل، ارنست. (۱۳۸۶). هنر/اسلامی. ترجمه هوشنگ طاهری، چاپ پنجم. تهران: توس.

گروه، ارنست ج. (۱۳۸۴). سفال/اسلامی. ترجمه فرناز حایری. تهران: نشر کارنگ.

موخواه، آذر، و عطیه یوزباشی. (۱۳۹۶). بررسی نقش ماهی و معنای نمادین آن در سفالینه‌های

دوره اسلامی ایران، اولین کنفرانس ملی نمادشناسی در هنر ایران با محوریت هنر بومی، ۱-۱۷.

نراقی، حسن. (۱۳۴۸). آثار تاریخی شهرستانهای کاشان و نطنز. تهران: انجمن آثار ملی.

نصری، اسماعیل و صالحی کاخکی، احمد. (۱۳۹۹). بازشناسی (زمان و مکان تولید) تنگ

زرین فام منسوب به کاشان کاخ اختصاصی نیاوران بر اساس نظریه سبک‌شناسی سفال زرین فام

الیور واتسون، دو فصل‌نامه علمی کاشان‌شناسی، دوره ۱۳، شماره ۲ (پیاپی ۲۵)، ۳۱-۴۴.

نصری، اسماعیل. (۱۴۰۰). بررسی و مطالعه نمونه سفالینه‌های زرین فام شهر کاشان محفوظ در

موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران، دو فصل‌نامه علمی کاشان‌شناسی، دوره ۱۴، شماره ۲ (پیاپی

۲۷)، ۱۰۱-۱۱۸.

واتسون، الیور. (۱۳۸۲). سفال زرین فام/ایرانی. ترجمه شکوه ذاکری. تهران: سروش (انتشارات

صدا و سیما).

یزدانی، ملیکا. (۱۳۹۴). سفال مینایی (تصاویر و کتیبه‌ها). بیرجند: چهار درخت.

Fehervari, Geza. (1973). Islamic Pottery. Faber & Faber Limited 3 Queen Square London.

Pope, Arthur Upham. (1939). A survey of Persian art: From prehistoric times to the present (Vol. 6, Pottery and glass). Oxford University Press.

Wikimedia Commons. (n.d.). File:Bowl with flowers from Iran, 13th century, glazed stone-paste, underglaze-painted, HAA.JPG. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bowl with flowers from Iran, 13th century, glazed stone-paste, underglaze-painted, HAA.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bowl_with_flowers_from_Iran,_13th_century,_glazed_stone-paste,_underglaze-painted,_HAA.JPG)

Honolulu Museum of Art. (n.d.). File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art V.JPG. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art V.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star_tile_from_Iran,_Ilkhanid_period,_Honolulu_Museum_of_Art_V.JPG)

Honolulu Museum of Art. (n.d.). *File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art IV.JPG*. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art IV.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star_tile_from_Iran,_Ilkhanid_period,_Honolulu_Museum_of_Art_IV.JPG)

Honolulu Museum of Art. (n.d.). *File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art IV.JPG*. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art IV.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star_tile_from_Iran,_Ilkhanid_period,_Honolulu_Museum_of_Art_IV.JPG)

The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Bowl*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450434>

Musée du Louvre. (n.d.). *Plat à décor floral*. Retrieved from <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010320069>

The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *The Great Sphinx of Tanis*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447154>

The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Kneeling figure of a farao*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447147>

The British Museum. (n.d.). *Amulet (Phallus amulet)*. Retrieved from https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_G-232-1-2

Musée du Louvre. (n.d.). *Statue de lion*. Retrieved from <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010329354>

The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Kylix (drinking cup)*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452298>

The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Hydria (water jar)*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450427>

References

- Azamzadeh, M., Azad Khankandi, H., & Sabaghpour, E. (2021). *The Evolution of Drawing from Nature case study: Fish Image from a bygone era to the Qajar era*. Tehran: Marlik Publications. [In Persian].
- Bahmani, S., Dadvar, A., & Samanian, S. (2017). Location of production Islamic potteries thesaurus Naranjestan Qavam in Shiraz with the implementation of similar examples, samples (10 Pottery). *Negareh*, (43), 31–43. [In Persian].
- Dehghan, K., & Chitsaziyan, A. H. (2015). The symbolic interpretation of fish motif in earthen ware of Iran in 6AH and 7AH century in light of Molana Mathnavi. *Negarineh-ye Honar-e Eslami*, (5), 74–86. [In Persian].
- Fehervari, G. (1973). *Islamic Pottery*. London: Faber & Faber.
- Grobe, E. J. (2005). *Islamic Pottery*. Translated by Farnaz Hayeri. Tehran: Karang Publications. [In Persian].
- Hasan, Z. M. (1987). *History of Iranian Industries*. Translated by Mohammad Ali Khalili. Tehran: Iqbal. [In Persian].
- Hasan, Z. M. (2009). *Iranian Art in the Islamic Period*. Translated by Mohammad Ebrahim Aghlidi. 2nd ed. Tehran: Seday-e Moaser. [In Persian].
- Hosseini, S. H., & Farrokhfar, F. (2022). Safavid lusterware: Reassessing its forms, designs, and production centers. *Negareh*, 17(62), 79–95. [In Persian].
- Jannesari, F., & Taghavinejad, B. (2024). A study of the structure and composition of the fish motif in Iranian pottery and tiles from the sixth to the fourteenth century AH. *Rahpooyeh-ye Honar (Visual Arts)*, 6(2), 5–55. [In Persian].

- Kazempour, M., & Shafaei, B. (2019). Semiotic of the fish with approach mystical in three examples of contemporary pottery (case study: MAND GONABAD). *Journal of Islamic Crafts*, 3(1), 53–66. doi:10.52547/jic.3.1.94. [In Persian].
- Kambakhsh fard, S. O. (2007). *Pottery in Iran: From Neolithic Period to the Present*. 3rd ed. Tehran: Qoqnoos Publications. [In Persian].
- Kuhnel, E. (2007). *Islamic Art*. Translated by Houshang Taheri. 5th ed. Tehran: Toos Publications. [In Persian].
- Moukhah, A., & Youzbashi, A. (2017). A study of the fish motif and its symbolic meaning in Islamic Iranian pottery. *Proceedings of the First National Conference on Symbolism in Iranian Art with Emphasis on Indigenous Art*, 1–17. [In Persian].
- Naraghi, H. (1969). *Historical Monuments of Kashan and Natanz Counties*. Tehran: National Heritage Society. [In Persian].
- Nasri, E. (2021). An investigation of luster pottery samples preserved in Glassaware and Ceramic Museum in Kashan." *Kashan Studies*, 14(2), 101–118. doi:10.22052/kashan.2021.243098.1020. [In Persian].
- Nasri, E., & Salehi Kakhaki, A. (2020). Recognition of the period and place of production of the Cockerel-headed ewer lustre pottery attributed to Kashan in the Niavaran Palace Museum based on Oliver Watson's stylistic theory of the luster pottery. *Kashan Studies*, 13(2), 31–44. doi:10.22052/kashan.2021.240712.0. [In Persian].
- Pope, A. U. (1939). *A Survey of Persian Art: From Prehistoric Times to the Present*. Vol. 6: *Pottery and Glass*. Oxford: Oxford University Press.
- Pope, A. U., & Ackerman, P. (2008). *A Survey of Persian Art: From Prehistoric Times to the Present*. Vols. 4 & 9. Translated by Najaf Daryabandari et al. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian].
- Sedighian, H., & Hajnaseri, P. (2020). Lusterware in the Medieval Period of Islam and the manufacturing centers in Iran. *Journal of Islamic Archaeology Studies*, 1(1), 46–61. doi:10.22080/jiar.2020.3088. [In Persian].
- Talebi, Y. (2016). Ilkhanid pottery as a platform for the emergence and manifestation of Mongol elements and culture. *Iranian Archaeology*, 40–55. [In Persian].
- Watson, O. (2003). *Iranian Lusterware*. Translated by Shokouh Zakeri. Tehran: Soroush Publications. [In Persian].
- Yazdani, M. (2015). *Mina'i Ceramic (Illustrationns and Inscriptions)*. Birjand: Chahar Derakht Publications. [In Persian].

URLs:

- Wikimedia Commons. (n.d.). *File:Bowl with flowers from Iran, 13th century, glazed stone-paste, underglaze-painted, HAA.JPG*. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bowl with flowers from Iran, 13th century, glazed stone-paste, underglaze-painted, HAA.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bowl_with_flowers_from_Iran,_13th_century,_glazed_stone-paste,_underglaze-painted,_HAA.JPG)
- Honolulu Museum of Art. (n.d.). *File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art V.JPG*. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art V.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star_tile_from_Iran,_Ilkhanid_period,_Honolulu_Museum_of_Art_V.JPG)
- Honolulu Museum of Art. (n.d.). *File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art IV.JPG*. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art IV.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star_tile_from_Iran,_Ilkhanid_period,_Honolulu_Museum_of_Art_IV.JPG)

- Honolulu Museum of Art. (n.d.). *File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art IV.JPG*. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star tile from Iran, Ilkhanid period, Honolulu Museum of Art VI.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Star_tile_from_Iran,_Ilkhanid_period,_Honolulu_Museum_of_Art_VI.JPG)
- The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Bowl*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450434>
- Musée du Louvre. (n.d.). *Plat à décor floral*. Retrieved from <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010320069>
- The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *The Great Sphinx of Tanis*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447154>
- The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Kneeling figure of a farao*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447147>
- The British Museum. (n.d.). *Amulet (Phallus amulet)*. Retrieved from https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_G-232-1-2
- Musée du Louvre. (n.d.). *Statue de lion*. Retrieved from <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010329354>
- The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Kylix (drinking cup)*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452298>
- The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Hydria (water jar)*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450427>